

ПАМ'ЯТЬ АРХЕОЛОГІЇ

ДОЛЯ ВЧЕНОГО І ЛЮДИНИ
(до 110-річчя
А. В. Добровольського)

І. Т. Черняков

Утвердження української археологічної школи нерозривно пов'язано і з ім'ям дослідника А. В. Добровольського, останні творчі наукові роки якого проходили у відділі первісної археології Інституту археології Національної Академії наук України.

Аркадій Вікторович народився 2 березня 1885 р. у с. Полтавка Широковського р-ну Дніпропетровської обл. (до революції «Херсонский уезд Херсонской губернии») в українській дворянській сім'ї. Закінчивши у 1905 р. Рішельєвський ліцей, він вступає до Новоросійського університету в Одесі. Перші два роки він навчався на фізико-математичному факультеті, а потім перейшов на юридичний, який закінчив у 1912 р. У житті багатьох людей часто буває так, що мрії про певну професію не збігаються з профілем обраного навчання, а потім і з постійною роботою. Незважаючи на те, що А. В. Добровольський навчався математиці і юриспруденції, творчі плани, мабуть, ще за часів навчання у відомому Рішельєвському лицейі були пов'язані з археологією. Про це яскраво свідчить його відповідь на анкетне запитання в особистому листку відділу кадрів Інституту археології, де в 1954 р. він написав, що археологією займається професійно 49 років. Але здобуті знання з математики та юриспруденції на все життя знадобились Аркадію Вікторовичу і не один раз рятували його від всіляких негод, допомогли йому просто вижити. Життєвий шлях А. В. Добровольського склався так, що улюблена археологія виступала на другому плані, він дуже довго займався нею за сумісництвом. Після закінчення університету працював помічником пристава, у 1912—1920 рр.— суддею у с. Снігирьовка на Миколаївщині, діловодом артилерійського постачання 52 дивізії, яка воювала проти Врангеля у 1920—1921 рр., в 1921—1923 рр. юрисконсультом заготконтори, а в 1923—1925 рр. викладачем у трудовій школі в с. Снігирьовка.

Прислів'я «Не лише хлібом живе людина» було провідним і в ці тяжкі дні А. В. Добровольського роки життя. Навчання в Одесі, яка була «Пальмірою археології» на півдні Російської імперії, знайомство з колекціями музею Одеського імператорського товариства історії та старожитностей, безпосереднє спілкування з професором Новоросійського університету та хранителем музею, відомим археологом Е. Р. Штерном назавжди зв'язали інтереси Аркадія Вікторовича з наукою про таємниці стародавньої історії. В останній рік навчання в університеті Одеське товариство історії та старожитностей доручило йому розкопки кургану Слободки-Романовки на околиці, де будувалася психіатрична лікарня. По суті це були одні з перших охоронних розкопок в Одесі під час будівництва. І хоча насип кургану був вже знівечений траншеєю будівельників та невдалими розкопками М. Ф. Шкадишека, А. В. Добровольському вдалось успішно завершити його дослідження у 1912—1913 рр. Результати розкопок були викладені у великій статті, надрукованій у 32-му

© І. Т. ЧЕРНЯКОВ, 1995

томі «Записок Одесского Императорского общества истории и древностей» в 1915 р.¹. Вражас передова для того часу методика польових досліджень курганного насипу з простеженням досипок. По суті А. В. Добровольський створює методику курганної стратиграфії. Науковими результатами цих досліджень зацікавився і творець періодизації курганних старожитностей, відомий російський археолог В. О. Городцов, який до цього за матеріалами Донеччини виділив поховання ямної, катакомбної та зрубної культур². Стратиграфія Одеського кургану на заході причорноморського степу була об'єктивною перевіркою періодизації курганних первісних старожитностей В. О. Городцова. У його статті «Класифікація поховань Одеського кургану», опублікованій у «Звіті Російського історичного музею» зроблено уточнення періодизації, в якій відокремлені поховання у кам'яних ящиках³, виділені С. С. Березанською в окрему культуру багатоваликвої кераміки⁴. Важливим було й те, що вперше в практиці дореволюційних досліджень курганів проведено антропологічне вивчення скелетів із поховань⁵. До нашого сьогодення стратиграфія Одеського кургану, дослідженого А. В. Добровольським, є найдетальнішим культурно-хронологічним репером курганних поховань стародавніх культур доби бронзи Північно-Західного Причорномор'я (усатівська, кемі-обинська, ямна, буджацька, катакомбна, багатоваликвої кераміки, сабатинівська)⁶. Цікаво, що перевидані В. О. Городцовим плани Одеського кургану, складені А. В. Добровольським, були також високо відзначені відомим англійським археологом Гордоном Чайлдом, який писав: «Я не знаю ні одного плану, опублікованого після революції, який можна було б порівняти з розміром Одеського кургану...»⁷ Відомо також, що А. В. Добровольський протягом довгих років листувався з В. О. Городцовим (1916—1926)⁸.

Не пройшли даремно для занять археологією і роки роботи А. В. Добровольського по іншій спеціальності в с. Снігирьовка, де він систематично проводив археологічне обслідування берегів р. Інгулець, результати яких було викладено в окремій статті «Стародавньоземлеробські поселення на берегах р. Інгулець», опублікованій у «Віснику Одеської комісії краєзнавства», яка після революції замінила Товариство історії та старожитностей⁹. Нарешті в серпні 1925 р. Аркадій Вікторовича беруть на постійну роботу в Херсонський музей, де він працював до 1932 р. Це були найбільш насичені дослідженнями роки, коли А. В. Добровольський брав участь в експедиціях в районі будівництва Дніпрогесу¹⁰. Але 30-ті роки на Україні були відзначені масовими репресіями, особливо проти інтелігенції. Щоб уникнути їх, він виїздить до більш тихої Полтави, де у 1932 р. працює науковим співробітником музею. Але репресії докотились і до Полтави. А. В. Добровольський постійно змінює місця служби і часто працює в таких галузях, де не шукали інтелігенцію та ще дворянського походження: у 1932—1933 рр.— економістом Одеського утильзаводу, у 1934 р.— економістом Одеської водоканалізації, де працював до початку Великої Вітчизняної Війни.

Мрії щодо занять археологією не залишали його і в ці тяжкі роки. К. А. Раєвський, призначений у 1938 р. директором Одеського археологічного музею, запросив А. В. Добровольського на роботу. Дивовижно, як вдалося А. В. Добровольському за декілька років, працюючи в експедиціях за сумісництвом, зробити так багато в археології. У 1938 р. він проводить розкопки Кисьоловського кургану під Одесою¹¹, розпочинає обстеження багатопшарового поселення поблизу с. Сабатинівка на Південному Бугі, які продовжив у повоєнні роки¹². Одночасно він цікавився і роботою палеонтологів і тільки завдяки його участі у розкопках вдалось відкрити одну з найстародавніших та найцікавіших печер мустьєрського часу біля с. Іллінка недалеко від Одеси¹³.

З початком війни Аркадій Вікторович евакуювався до Західного Казахстану, де працював бухгалтером Кам'янського радгоспу. У жовтні 1944 р. за рекомендацією О. Ф. Лагодовської, його було запрошено на роботу в Інститут археології АН України на посаду старшого наукового співробітника. Нарешті його мрії здійснились і археологія стала справжньою професією і єдиною справою у житті. За роки роботи в Інституті А. В. Добровольський написав більшість наукових праць, почав видавати археологічні матеріали досліджень

довоєнних років. Його особливо зацікавили пам'ятки неоліту України, над якими він працював в останні роки життя і написав монографію «Неоліт по-рожистої частини Дніпра», рукопис якої зберігається в науковому архіві Інституту археології НАНУ. На історичному факультеті Київського університету ім. Т. Г. Шевченка у 1948—1949 рр. Аркадій Вікторович читав курс лекцій з археології, був призначений завідуючим відділом первісної археології інституту. Але сили А. В. Добровольського були підірвані, 27 червня 1956 р. він раптово помер¹⁴. Найскромніша і віддана науці людина пішла з життя так і не здійснивши своїх мрій.

А. В. Добровольський прожив складне життя, в якому, на жаль, мало залишалось місця і часу для наукової творчості. Його приклад самовідданості науці яскраво свідчить, що навіть за дуже несприятливих обставин людина здатна зробити багато. Дійсно, лише перелік досліджених ним археологічних пам'яток, що увійшли до основного фонду джерел археології України, свідчить про значний науковий внесок у розвиток української археології: у 1912—1913 рр.— розкопки Одеського кургану, у 1927 р.— Середній Стог, у 1928—1929 рр.— Собачки-Вовчок, у 1928 р.— Дурна Скеля, у 1929—1930 рр.— Виноградний острів, 1938 р.— Кисьоловський курган, у 1938—1939 рр., 1947 р.— Сабатинівське поселення, 1938 р.— печерна стоянка Іллінка, у 1946 р.— Стрільча Скеля, у 1954 р.— Бабине III¹⁵, у 1951—1953 рр.— Золотобалківське поселення.

Значними були і науково-теоретичні досягнення А. В. Добровольського в галузі археології, особливо основного її ядра — археології первісного суспільства. Майже всі періоди первісної археології від палеоліту до пізньої бронзи так чи інакше досліджувались Аркадієм Вікторовичем. Три з них дали ім'я археологічним культурам: середньостогівській¹⁶, бабинській (багатоваликової кераміки)¹⁷ і сабатинівській¹⁸. А. В. Добровольський був і головним творцем періодизації первісної археології України, якою майже в незмінному вигляді вчені користуються до сьогоднішнього дня¹⁹. Йому належить стратиграфічне вивчення пам'яток неолітичної доби Надпорожжя²⁰, відкриття неолітичної сурсько-дніпровської культури, перших пам'яток буго-дністровської неолітичної культури, таких як Мельнична Круча, Саврань, дослідження яких було продовжено В. М. Даниленком²¹. Вивчення середньостогівської культури та пам'яток новоданилівського типу²² було продовжене Д. Я. Телегіним²³. Досліджений нижній шар поселення Сабатинівка I середнього періоду трипільської культури став основою для виділення пам'яток цього типу у Побужжі²⁴. Своє значення для вивчення бронзолivarної металургії у Північному Причорномор'ї бронзової доби мали публікації А. В. Добровольським скарбів ливарних матриць та бронзових виробів²⁵.

На закінчення додамо, що цим далеко не вичерпується внесок А. В. Добровольського у розвиток первісної археології України. Його науковий діапазон був набагато ширший. Він один з перших почав вивчати пам'ятки черняхівської культури степової зони Причорномор'я²⁶, слов'ян XII—XIII ст. у Надпорожжі, а також археологічні пам'ятки Вишгороду²⁷.

Примітки

¹ Добровольський А. В. Раскопки кургана в предместье Одессы Слободка-Романовка // ЗОИИД.— Одесса, 1915.— Т. XXXII.— С. 123—234; Шкадышек М. Ф. Погребения каменного века в Одессе // ЗОИИД.— Одесса, 1915.— Т. XXXII.— С. 3—9.

² Городцов В. А. Результаты археологических исследований в Изюмском уезде Харьковской губернии в 1901 г. // Труды XIII АС.— М., 1905 Т. 1.— С. 174—225; Городцов В. А. Дневник археологических исследований в Бахмутском уезде в Екатеринославской губернии в 1903 г. // Труды XIII АС.— М., 1907.— С. 286—365.

³ Городцов В. А. Классификация погребений Одесского кургана // Отчет Исторического музея в Москве за 1915 год.— М., 1917.— С. 117—142.

⁴ Березанская С. С. О погребениях культуры многоваликовой керамики // МАСП.— 1962.— Вып. 4.— С. 5—15.

- ⁵ *Третьяков Д. К.* Остатки человеческих скелетов из кургана на Слободке-Романовке в Одессе // ЗОИИД.— Одесса, 1915.— Т. XXXII.— С. 25—240.
- ⁶ *Черняков И. Т.* Начало изучения эпохи энеолита и бронзы в Северо-Западном Причерноморье // МАСП.— 1976.— Вып. 8.— С. 67; *Збенович В. Г., Лесков А. М.* О стратиграфии и классификации погребений Одесского кургана // КСИА.— 1969.— Вып. 115.— С. 29—39; *Тощев Г. Н.* Еще раз о стратиграфии Одесского кургана // Курганы в зонах новостроек Молдавии.— Кишинев, 1984.— С. 175—183.
- ⁷ *Клейн М.* Феномен советской археологии.— СПб., 1993.— С. 113.
- ⁸ *Самсонова О. И.* Сокращенный вариант описи архива В. А. Городцова // Наследие В. А. Городцова и проблемы современной археологии / Труды государственного ордена Ленина Исторического музея.— М., 1988.— Вып. 68.— С. 71.
- ⁹ *Добровольский А. В.* Древние земледельческие поселения по берегам Ингульца // ВОКК.— 1925.— № 2/3.— С. 77—79.
- ¹⁰ *Добровольський А. В.* Звіт за археологічні дослідження на території Дніпрельстану р. 1927 // Дніпропетровський краєвий історико-археологічний музей.— Дніпропетровськ, 1929.— Т. I.— С. 61—160.
- ¹¹ *Черняков И. Т.* Погребения бронзового века Киселовского кургана // Археологические исследования Северо-Западного Причерноморья.— К., 1978.— С. 144—151.
- ¹² *Добровольський А. В.* Перше Сабатинівське поселення // АП.— 1952.— Т. 4.— С. 78—88.
- ¹³ *Добровольський А. В.* Печера коло с. Іллінки Одеської області // Археологія.— 1950.— Т. 4.— С. 152—155.
- ¹⁴ *Лагодовская Е. Ф.* А. В. Добровольский (1885—1956) // КСИА АН УССР.— 1957.— Вып. 7.— С. 113, 114.
- ¹⁵ *Добровольський А. В.* Поселення бронзового века Бабино III // КСИА АН УССР.— 1957.— Вып. 7.— С. 40—45.
- ¹⁶ *Телегин Д. Я.* Среднеостоговская культура // Археология Украинской ССР.— К., 1985.— Т. I.— С. 305—310.
- ¹⁷ *Братченко С. Н.* Культура многоваликовой керамики // Археология Украинской ССР.— К., 1985.— Т. I.— С. 451—457; *Братченко С. Н.* К вопросу о сложении бабинской культуры многоваликовой керамики // Вильнянские курганы в Днепровском Надпорожье.— К., 1977.— С. 21—42.
- ¹⁸ *Березанская С. С., Шарафутдинова И. Н.* Сабатиновская культура // Археология Украинской ССР.— К., 1985.— Т. I.— С. 489—498.
- ¹⁹ *Нариси стародавньої історії Української РСР.*— К., 1957.
- ²⁰ *Добровольський А. В.* Етюди з Надпорізького неоліту // Антропология.— 1930.— Т. 3.— С. 161—169; *Добровольський А. В.* Восьма Ірїнська неолітична стоянка // АП.— 1949.— Т. 2.— С. 243—252.
- ²¹ *Даниленко В. Н.* Неолит Украины.— К., 1969; *Даниленко В. Н.* Энеолит Украины.— К., 1974.
- ²² *Добровольський А. В.* Могильник в с. Чаплі // Археологія, 1954.— Т. 9.— С. 106—118; *Добровольський А. В.* Чаплинский могильник // КСИА АН УССР.— 1953.— Вып. 2.— С. 74, 75.
- ²³ *Телегин Д. Я.* Среднеостоговська культура епохи міді.— К., 1973; *Телегин Д. Я.* Среднеостоговская культура и памятники новоданиловского типа в Поднепровье и степном Левобережье Украины // Археология Украинской ССР.— К., 1985.— Т. I.— С. 305—319.
- ²⁴ *Черныш Е. К.* Энеолит Правобережной Украины и Молдавии // Энеолит СССР.— М., 1982.— С. 196.
- ²⁵ *Добровольський А. В.* Бериславський скарб бронзової доби // Археологія, 1948.— Т. 2.— С. 152—163; *Добровольський А. В.* Деяко про знаряддя, які Городцов В. О. називає формочками для виливання мідних прутиків // Антропология.— 1928.— № 1.— С. 179—184; *Добровольський А. В.* Ново-Олександрівська знахідка // Літопис Херсонського музею 1927—28 рр.— 1929.— Вып. 9.— С. 29—32; *Добровольський А. В.* Талькові ливарні матриці бронзової доби з Херсонщини // Археологія.— 1950.— Т. 4.— С. 163—170.
- ²⁶ *Добровольський А. В.* Землеробське поселення перших століть нашої ери на р. Інгульці // Археологія.— 1950.— Т. 3.— С. 167—176.
- ²⁷ *Добровольський А. В.* Сліди перебування слов'ян XII—XIII століть у Надпоріжжі // АП.— 1949.— Т. 1.— С. 91—95; *Добровольський А. В.* Розвідка місцевості від с. Вишгорода до с. Біроч // АП.— 1952.— Т. 3.— С. 54—56.

Одержано 8.06.95